

ארגון יד לבנים
סניף ירושלים

עיריית
ירושלים

טוראי ראשון אליעזר גרינבוים ז"ל

בן מרים ויצחק

נולד בוורשה, פולין

בתאריך ג' בכסלו תרס"ט, 27/11/1908

התגורר בירושלים

שרת בחיל הרגלים

נפל בעת מילוי תפקידו בשרותו

י"ג באייר תש"ח, 22/5/1948

נקבר בהר הרצל

אזור: א חלקה: 15 שורה: 1 קבר: 2

בן 40 בנופלו

קורות חיים

בן מרים לבית לוריא ויצחק (יצחק גרינבוים, המנהיג הציוני בפולין ובארץ, שהיה שר-הפנים בממשלת-ישראל הזמנית). נולד ביום ג' בכסלו תרס"ט (27.11.1908) בוורשה, בירת פולין. הוא נתחנך בבית-ספר עממי עברי ובגימנסיה היהודית "חינוך" ואחר-כך הצטרף ל"השומר הצעיר", הוסיף להשמאיל ועבר למפלגה הקומוניסטית. בהיותו בן 19, כשלמד משפטים באוניברסיטת ווארשה, נאסר בשל פעילות קומוניסטית, עונה קשה ונידון ל-4.5 שנות מאסר. כעבור שנתיים וחצי שוחרר זמנית בגלל בריאותו הלקויה וברח לפריז. שם סיים את הפקולטה למשפטים באוניברסיטה, הוסיף לפעול במפלגה בתפקידים שונים ובעריכת עיתונה. בשנת 1938 התנדב עם אחרים ל"בריגדה הבינלאומית" שבאה לעזרת הממשלה הרפובליקנית בספרד נגד צבא הגנרל פרנקו ונלחם בחזיתות שונות כתותחן ביחידה אנטי-טנקית. בשנת 1939, לאחר נצחונו של הגנרל פרנקו, נמלט חזרה לצרפת עם שרידי הצבא והממשלה של הרפובליקנים

ארגון יד לבנים
סניף ירושלים

עיריית
ירושלים

והושם במחנה-מעצר. מששוחרר, חזר לפעול במפלגה הקומוניסטית ובעיתונה. משפרצה מלחמת-העולם השנייה התנדב לצבא הצרפתי, וכשהוצע לו להצטרף ללגיון הזרים וסירב, גויס ליחידה של הצבא הפולני בגולה. כשהועברו אחרוני החיילים הפולניים לאנגליה, אחרי תבוסת צרפת ביוני 1940, הוא נשאר בצרפת, חזר בדרך הרפתקאות לפריז והתמסר לעבודת מפלגתו במחתרת. אחרי כשנה נאסר ונשלח למחנה-ריכוז ליהודים בטורטל ואחר-כך בבוס-לה-רולנד, ונבחר ליושב-ראש ועד העצורים ולנציגם בפני השלטון. לפי הוראות המפלגה הקומוניסטית אסור היה לשתף פעולה עם השלטון הצרפתי הנכנע לנאצים וכן נאסר עליו להשתחרר על-ידי בריחה, אך כיהודי יעץ ליהודים לצאת לעבודה חקלאית, כהצעת השלטון, ובדרך זו ניצלו ממשטר המעצר ומשילוח למחנות שבפולין, ורק ביחס לעצמו קיים את הוראות המפלגה. כשהרשתה לו סוף-סוף המפלגה לברוח, כבר איחר את האפשרות ונתפס עקב הלשנה. בחודש יוני 1942 הובל למחנה אושוויץ והועבר למחנה העבודה וההשמדה בירקנאו. לבקשת חבריו מהמחנה בצרפת קיבל עליו גם שם תפקיד "ציבורי" - להיות המפקח על הצריף ואחראי לפני פושע פלילי פולני, הממונה על כל הצריף. זה היה תפקיד מסוכן ואחראי ביותר, שכן היה עליו לשמור על הסדר בקפדנות יתירה, לבל ימצאו המפקחים הגויים אמתלה לרצוח את האנשים בשל עבירות על התקנות האכזריות בחומרתן. מחוויותיו שרשם מהתקופה ההיא, נראה שבתור אדם מנוסה בסכנות ובמשטרי כלא ומחנות וכבעל הבנה פסיכולוגית עמוקה ידע להיות האחד המהלך ופועל בקור-רוח בין צללי-אדם ולהשפיע עליהם אומץ ושליטה עצמית כדי להינצל מהשמדה. חבריו-לצרה הראשונים, שהכירוהו עוד מהמחנה בצרפת, קיבלו ברצון את מרותו הקפדנית בידעם שהציות הוא לטובתם. כשנה מילא חובה זו בתבונה, זהירות וטקט, בלי לעורר שום תלונה בפרק-זמן זה. משנתחלפו חבריו מאותה תקופה באחרים, ראו החדשים את תקיפותו כאכזריות ונטרו לו איבה. מסוף שנת 1943 עבד במכרות יבישוויץ ובחודש ינואר 1945 הועבר לבוכנוואלד, עם פינוי מחנות אזור אושוויץ בגלל התקרבות צבאות רוסיה ופולין. בבוכנוואלד האשימוהו דרי חדרו לשעבר בבירקנאו בהתאכזרות, בהיותו מפקח שם, אך ועדת האסירים, שדנה בהאשמות, זיכתה אותו. בימים האחרונים לפני השחרור השתתף בהגנה על המחנה. אחרי השחרור התמסר לעבודה ציבורית בקרב האסירים לשעבר ובעיקר עשה תעמולה בקרב הפולנים, שיחזרו למולדתם ויהיו אזרחים נאמנים למשטר החדש. פעולתו זו לא ישרה בעיני ממשלת פולין הימנית שבלונדון ולדרישתה

ארגון יד לבנים
סניף ירושלים

עיריית
ירושלים

נשלח מהמחנה חזרה לפריז. שם הכירוהו שני יהודים מאסירי בירקנאו לשעבר, האשימוהו שהיה "ראש מחנה- המוות בירקנאו", והמשטרה הצרפתית אסרה אותו. אחרי שמונה חודשי חקירה, משלא מצא התובע הוכחות להעמידו לדין, ביטל את התביעה. מיד אחרי שחרורו עלה ארצה, ביום 1.5.1946. ישב בבית-אביו בירושלים, התמסר לחקר ההיסטוריה היהודית וכתב כמה מחקרים, ביניהם: "הערות לתקופה הראשונה של ההיסטוריה היהודית" ו"רשת מסחרית- קולוניאלית של היהודים בימי- קדם", שנשארו בכתב-יד.

בראשית מלחמת-העצמאות התייצב לשירות ב"משמר העם" ומשגברו הקרבות התנדב לשירות מלא. ניסיונו הצבאי, שיקול-דעתו כאדם בוגר בין צעירים, יחסו החברי ומשמעתו, הסניגוריה שלימד על ליקויים ופגמים בסדרים ובאספקה בשל תנאי צבא מתהווה של מדינה מתהווה וההומור הטוב שבהערותיו - כל אלה עשו רבות להעלאת המוראל של פלוגתו. בעיקר שירת כמקלען ושימש זמנית כסגן מ"כ. הוא השתדל להסתיר את "זכות- האבות" שלו, לבל יקבל יתרונות כלשהם. הוא השתתף בשמירה על שכונות דרום ירושלים, בכיבוש בית דויד, תחנת- הרכבת ובית-הדפוס הממשלתי ועוד. ביום י"ג באייר תש"ח (22.5.1948) נערכה התקפה כבדה על רמת רחל ומצב המגינים היה נואש. אליעזר התנדב לצאת עם מחלקת התגבורת ולקח עמו את המקלע. בנוסעם במשוריין מתלפיות לרמת רחל, נפגע המשוריין ומפקד הפלוגה נהרג. אליעזר קפץ ראשון החוצה וחיפה במקלע על נסיגת חבריו. הוא נפגע ברסיס בלסת והמשיך לירות ולחפות. סירב להינשא בידי חבריו והמשיך לסגת בזחילה, התרומם ונפגע מכדור בראשו ונפל. נקבר בשייח'-באדר א'.

ביום כ"ח באלול תש"י (10.9.1950) הועבר למנוחת-עולמים בבית- הקברות הצבאי בהר- הרצל בירושלים.

בְּחִצְרוֹת הַמֶּנֶת

א.

כל אחד מאתנו בוודאי ראה בקולנוע תמונות של אגיות-נוסעים הנטרפת בלב ים. בהלה על הסיפון; הנשים והילדים קודמים; המדריך אנשים, שדעתו נטרפה עליו מרוב פחד, מתקיף את סירות-ההצלה; כושר-המחשבה נעלם. נשארת רק שאיפה אחת — לחיות! וליד הסירות עומדים הקצינים והאקדחים ביד ועוצרים בהמון, ויריות נשמעות.

אנחנו חיינו ימים, שבועות ושנים על סיפון האנייה הטובעת. השיירות המגיעות יום-יום היו פורקות על הסיפון המוני אנשים חדשים, חוזרים שאיפה אחת — לחיות! הבהלה היתה פורצת בכל הזדמנות: הצלה, חיים. שמא תשמש צלחת-מרק נוספת כסירת-ההצלה, או נעל טובה יותר, או עוד כותונת אחת.

היינו עומדים ליד דודת-המרק כלדי מעייף-חיים, — אלף איש שדעתם נטרפה עליהם מרעב, ולא מרעב זה שאתם מכירים, המכרסס את הקרביים. אחר היה רעב-המחנה. אפשר היה להרגיש רעב גם בכרס מלאה. הוא לא היה מכרסם את הקיבה אלא את האדם כולו, את כל מחשבותיו והרגשותיו של האדם העומד פנים אל פנים בפני סכנת מוות-ברעב. יום יום לעיני כולם היו מתים בני-אדם מרעב. כל אחד ידע שגם הוא עתיד למות ברעב. ולכן יש לאכול, בכל מחיר! לא היינו מחלקים חלב — היינו מחלקים חיים. עוד ליטר חלב — הרי זה שניים-שלושה ימים של חיים, תוספת כוחות בעבודה, ולכן פחות מכות. יש בזה כדי לגלות כוח אחר בזמן הסלקציה לגו, אשר תבוא אולי מחר — מי יודע? ואולי מחר יבחרו אנשים לקומבדו טוב יותר ויחפשו מומחים. רק לא להיות "מוזולמני". אם אנשי הצריף ידעו שהמרק יחולק באופן גורמלי, שגם הראשון בתור וגם האחרון יקבל את מנת-הליטר שלו, שלא יחסר המרק לאחרונים, שאף אחד לא יצליח "להסתדר" ולקבל מנה כפולה — היתה חלוקת-המרק עוברת בשקט ובסדר יחסי. אולם בהפרעת-הסדר הקלה ביותר היתה הבהלה פורצת כשריפה.

זוכר אני, שפעם התחיל לרדת גשם בעשר בבוקר בערך. פלוגות הקומבנדו חזרו למחנה לפני-הצהריים. אבל במטבח מזגו כבר את המרק לפי פלוגות-העבודה (אנשי-הפלוגות גרו בצריפים שונים). אספו את הפלוגות לפני הצריפים והתחילו לחלק את המרק בפלוגות קטנות המיונות עשרים-שלושים איש. הדבר הסתדר מהר וטוב. אולם בפלוגות הגדולות — מתחילה היו העניינים בסדר. אחר כך התחילו לזרום אלה שכבר קיבלו את מנתם פעם. אחדים גם הצליחו לקבל את המנה פעם נוספת. כולם קפצו לדוודים: אלה שטרם קיבלו את מנתם — מתוך חשש, שאם יחכו בשקט, יחסר המרק עבורם; ואלה אשר קיבלו כבר את מנתם — על מנת לנצל הזדמנות נדירה ולקבל מנה כפולה! הם הצטופפו מסביב לדוודים. התור התערבב ונהפך להמון סוער. היו חוטפים צלחות וקערות מתוך הידיים, צעקו והכו איש את רעהו. המחלקים אבדו את עשתונותיהם. אחדים ברחו. ההמון הסוער הפך את הדוודים. את המרק השפוך, שמאות רגלים דרכו בו, אספו מהאדמה ולגמו. אחד הופל לתוך הדוד, וכאשר יצא רטוב ממרק כשחתיכות תפוחי-אדמה וסלק דבקים במעילו, רצו אחריו ולקקו את האוכל מעליו שבע מאות בני-אדם מטורפים. רק אחדים עמדו מן הצד. ההצי לא קיבל ביום זה את ארוחתו.

הגרוע ביותר היה ענין התוספת. אלף רעבים! שלושים-חמישים ליטרים לחלוקה. תור? היום אתה ומהר הוא? והאם בטוח אתה שבעוד שלושה ימים תחיה? היום מרק-ירקות עם דיסה ומחר סלק-בהמות. היום, רק היום! חלוקת-המרק עברה בשקט, אבל כעת מתחיל הקרב על השארית הזו. מי יזכה בתוספת? בצריפים רבים, לשם השקט והסדר לא היו נותנים תוספות באופן יסודי. ניסיתי שיטות שונות: לחלק את המרק לפי רשימת הצעירים, וגם לבחור לפי טביעת-עין את הזקוקים ביותר. ניסיתי גם לפי התור, לא הצלחתי. אפשר היה לנאום, לצעוק, להתחנן. "לאדם הרעב — אזנים סתומות" אומרים הצרפתים. החיילים הגרמניים הצעירים היו מוכרים, לשם שעשוע, ליטר-מרק תמורת עשר מלקות. ומתנדבים לא חסרו. את התוספת היה צריך לחלק עם מקל ביד. ישו הנוצרי הצליח לחלק שתי ככרות-לחם בין כמה אלפים איש. שתי ככרות וחמישה דגים ללא שימוש במקל, אבל הם היו שבעים, כותב האינגליז.

זוכר אני, שפעם בהמולה ודוחק בחלוקת-התוספת, סטרתי על פניו של בחור צעיר שהיה נדחק בכל כוחותיו אל הדוד. הוא הביט בי כל כך בצער וביאוש, ללא כעס וטרוניה, עד שלא ידעתי היכן להתחבא. מזגתי מרק לקערות. ענינו הבריקו באושר שמימי ממש. אבל מיד הופיעו לפני עשרים קערות ריקות ועשרים לחיים. שמתי את הכף ביד חברי וברחתי.

הראיתם מימכם אנשים, אשר מחשבתם האחרונה ומלחם האחרונה לפני מותם היא "לאכול"? הראיתם אנשים גוססים, הגורעים בחיוך של אושר על פניהם, אשר היו שמים לתוך ידיהם חתיכות לחם, שלא היה להם כבר כוח להרימו לפיהם?

פעם ציוו עלי לבצע איוו עבודה שהיא במחנה. צריך היה לאסוף אנשים לעבודה. איש ס"ס, אשר פקד עלי לעשות את העבודה, הלך אתי לצריף המפורסם מספר 7, אשר לפניו שכבו, ישבו וכרעו בתוך בוך מאתיים ויותר "מושלמים", פחת אדישה של בני אדם שנחסחו וניצלו עד שארית כוחותיהם על ידי המכונה ההיטלרסטית וגורקו. הם המתינו עד שיכניסו אותם לצריף. "בחר לך עשרים", אמר לי איש ס"ס. "אבל אין הם יכולים לזוז", ניסיתי למחות. "מה? אינם יכולים לזוז? תיכף תראה!" הזקיף הביא לפי פקודתו כמה חתיכות-לחם ואיש ס"ס התחיל לזרוק אותן אל תוך ההמון. מה קרה אחרי זה — אין כל אפשרות לתאר. מי שלא ראה זאת, לא יאמין ולא יוכל לתאר זאת לעצמו. לו היה נמצא איזה רזיסור של קולנוע, שהיה מביים תמונה זו — הייתם אומרים שזו הגזמה בלתי טקטית ולא נעימה. נתקע בזכרוני שלד-אדם שוכב פרקדן. לא היה לו כוח לזוז, לא היה לו כוח לפקוץ את עיניו; הוא הושיט רק כלפי מעלה את עצמת ידיו והיה מניע באצבעותיו באויר כאילו חיכה שיקרה גם וחתיכות לחם תפול לתוכו. הראיתם כיצד גוסס אחד חונק גוסס שני ומציא מפיו לחם לעוס למחצה מעורב בקצף? אני ראיתי זאת ולא רק אז... תמונה אחרת: צהריים. אחד ניגש, לקח את מנתו, אכל בתאוותנות, ואז נשמטה הקערה מידי ונפל. אל תחשבו שהמרק גרם למותו, או שאכל אותו מהר מדי! לא, אלא שהוא, כאותו השליח ממרטון שנפל לאחר שביצע את המוטל עליו, חובה זו בה היו מרכיזים כל רצונו וכל מחשבותיו במשך כל היום, — אף הוא, אותו אסיר, חי יום תמים במחשבה על קערת-המרק המחכה לו במחנה. לעתים קרובות היו נושאי הדוודים מהמטבח שופכים את המרק על האדמה, כדי ללקק אותו ולאכול פעם אחת לשובע.

הנה מסדרים לפני הצריף את גווית-המתים בזמן העבודה. ניגש אלי נער מתיפה כבן י"ח. "זה אבי" — מצביע הוא על אחת הגויות המונחות ליד הקיר. "לא צריך לבכות..." מתחיל אני בתנחומים טפשיים, שאינם רוצים לעבור את גרוני. אולם אין הוא שם לב לדברי ממשך לדבר. "לאבי היתה בכיס חתיכת-להם והמנוול הזה — והוא הראה באצבעו לעבר בחור בן-גילו — הוציא אותה ואכל" — במשך הוא לדבר בין אנחות והתיפחויות. "לקחת את הלחם?" — אני שואל. "הוא כבר לא היה בחיים," הסביר הנאשם. "תחזיר ממנתך," ובעינים דמעות: בטוי נצחון.

לא אספר דברים ידועים: אכילת בשר, גניבות, רציחות בני-אדם על מנת לשדוד מהם פרוסת-להם. לא אספר איך בבוכנולד, כמה שבועות לפני השחרור, היו מחביאים את הגויות במשך שלושה ימים ויותר כדי לקבל את מנותיהם.

אולם לא על האוכל לבדו היו חיים. גם הנעלים היו ענין של חיים, גם הסמרטוטים לעטיפת הרגליים, גם הלבנים והבגדים. היינו פושטים את גוויות המתים וההרוגים. את הגויות עצמן היינו מביאים לחדרי המתים. בגדים ולבנים מטופפים בצואה ודם, מלאים כינים של אלה שגורו, או שמתו בטיפוס, בדיזנטריה ומי יודע באלו מחלות — היינו אוספים ושולחים את הכל לדיזנפקציה פעמיים בשבוע. בהורף היו הבגדים והלבנים אובדים ונעלמים. החיים היו לוקחים אותם ולובשים אותם מיד ללא דיזנפקציה וכביסה. הייתי מסביר להם שזהו איבוד-לדעת. הייתי מסביר להם שפשע הוא לגבי חברים אלה שעמהם יהד הם ישנים. הייתי מכה, כדי להראות דוגמה את אלה שנתפשו. שום דבר לא הועיל. הכינים? אלו היו לו כבר בלאו הכי. טיפוס? ואם לא ילבש את כותנתו של המת, מי ערב לו שלא יחלה? דיזנטריה? אותו דבר. כיום שורר הכפור. זהו העיקר. ארבע-עשרה שעות בכפור — זהו מוות. הכותנת הנוספת — ותהי אפילו פשוטה מעל גוויתו של מת — זוהי חיים.

בהלוקת-הנעלים נישנו אותן התמונות כבהלוקת-האוכל. שלושים זוגות נעלים לחמש מאות יחפים. רגליים פצועות, זבות-דם, נפוחות — מי זקוק יותר? כל אחד! דוחק, חטיפת הנעליים מיד ליד. "לך עוד נעלים טובות, תקבל בשבוע הבא." פורש הלה הצדה וקורע את הנעליים, מגדיל את החורים, קורע את הסוליות: עכשיו חייבים להחליפן. אחד הצליח: הדוגמא מלמדת. אבל השלישי או הרביעי נתפס. ושוב מכות וענשים.

ב.

הרוסים היו מספרים הלצה: מובילים שורת-אנשים לקרמטוריום. הכל יודעים שמחכה להם המוות. לצדי השורה הולך המשמר: אנשי ס"ס וכלבים. "שמע יוסף," אומר אחד הנידונים לשכנו בשורה. "יודע אתה לאן מובילים אותנו?" "יודע אני." "ואנחנו נרשה שכך יובילו אותנו כשה לטבח?" "צריך לעשות דבר מה! להתקיף את המשמר?" "ושמא יהיה עוד יותר רע?..."

הלצה היא זאת. אבל כאשר היינו מספרים או מקשיבים לה — אף אחד מאתנו לא היה מחייך. היה תוקף אותנו הרצון להרוק שן ולבכות מכעס אין אונים. ובכל זאת ידענו שכזה היה המצב. הלא ראינו טורים ארוכים המתנהלים מהמחנה לקרמטוריום; ראינו את חברינו וידידינו העולים על האוטובילים; ראינו שורות ארוכות לפני חדרי-הגז. נשבע אני לכם שהתור לפני חדרי-הגז עמד שקט יותר ומסודר יותר מאשר זו שראיתם לפני חנויות-ככולת... והלא כל אחד ידע מה מחכה לו!

זמן רב לא יכולתי להבין את הדבר. איש לא יכול להבין. מדוע? מדוע אין איש מתפרץ בתגובת-מרע. הלא המוות צפוי לו בין כה וגם? באופנים שונים היו מסבירים את התופעה הזאת. סיבה אחת היתה פחדנותם הטבעית של היהודים. אבל גם האריים היו מתנהגים בדיוק באותו האופן. מדובר היה גם על אפיסת כוחותיהם של הנידונים. אבל כשנים 1943-1944 היה מספיק לו לאדם שתהיה לו גרדת או פורונקל כדי להישלח למוות. מדוע? באותה ההליכה השקטה למוות היה כבוד עצמי. בהלחט; בלי ספק. אולם לא תמיד ולא לגבי כולם. מהאוטור-מובילים הנוסעים לקרמטוריום נשמעו צלילי "האינטרנציונל" או "התקוה" אבל יותר מזה — אדישות ויאוש. והיה עוד דבר. עוד דבר מה היה מוכרח להיות.

בינואר 1944 נבחרו שמונה מאות יהודים לגז. הם רוכזו בשני צריפים ריקים. יומיים חיכו לאישור הרשימה על ידי המחלקה הפוליטית — הגסטפו. אכזר היה להם לצאת מהצריפים. בלילה עמדו משמרות. ארבע מאות נידונים למוות — 2 דלתות — ליד כל דלת זקיף (אסור כמו אלה הנידונים) ללא נשק.

מובן, כי היציאה מצריף-הנידונים לא היתה פותרת דבר. עוד נשאר גדר-החייל שזרם-חשמלי גבוה היה עובר אותה. נשאר עוד מגדלי-הזקיפים. אבל הלא היו נסיונות-בריחה מוצלחים, דרך אותה גדר-חייל עצמה! היציאה מן הצריף וההתפרצות דרך הגדר היו פעולות-יאוש. בעלות אפשרות זעומה של הצלחה. בהמתנה למכוניות לא היתה כל אפשרות של הצלחה.

עמדת ליד הדלת. בקצה הצריף השני עמד בחור צעיר מכבאי-האש של המחנה. למעשה הייתי צריך לעמוד ליד הדלת, אבל נכנסתי פנימה לבין הנידונים למוות. אחדים שכבו על המיטות — ישנו או שהיו חלשים מהתנועה. בפניות בין המיטות עמדו חבורות מתפללים. אחדים היו ניגשים אלי, מבקשים להודיע לחבריהם, היו משלים את עצמם שעוד אפשרית איזו התערבות לשם הצלה. אחדים ביקשו לקבל את מנת לחם שאי פעם השאילו לחבריהם. אחדים היו ניגשים ומטיחים עלי קללות וצעקו: "גם אתם תלכו למוות!" "אחרים צעקו: "אנו מאחלים לכם הצלחה, אתם תנקמו את נקמתנו." בפניה עמדה חבורת ילדים בני ט"ו-ט"ז מתייפחים. צרפתי בא-בשינים התקרב אלי: "הגד דבר-מה לילדים אלה. שקר, אבל הרגע אותם, בשם האלהים!"

לא אדע מה קרה לי. המלים האלו כאילו קרעו את מתיחות-עצבי האיומה. מתחת לסף הכרתי היתה לי, כנראה, טרוניה, תלונה ממארת כלפי האנשים האלה, ההולכים למוות ללא מחשבה של התנגדות. פרצתי בנאום או בצעקות. אינני זוכר בדיוק מה אמרתי. אבל יודע אני שצעקתי שלא אשקר, שלא ארמה אותם ביחס לגורלם. לא ארגיע אותם. "רוצים אתם להיות מרומים, רוצים אתם להשלות את עצמכם עד הרגע האחרון! אינכם רוצים להביט ישר בפני המציאות המרה! מי שומר כאן עליכם? למה הנכם יושבים בשקט? האם אני או הבחור הזה עוצר בעדכם? האינכם יודעים מה עליכם לעשות?" בראשית נאומי זה, סובבני והקשיבו לדברי בתשומת-לב. ראשים התרוממו מעל המיטות. אולם לכשהבינו במה מדובר היו מתרחקים ממני לפינותיהם אחד אחד. כעבור רגע נשארתי לבדי באמצע הצריף. שרר שקט, שקט קר של אדישות. הפסקתי באמצע המשפט והוצאתי סיגריה. מהמיטה הסמוכה התרומם ראש: "השאר לי קצת." זרקתי לו את הסיגריה ויצאתי לפרוודור.

איש לא הלשך עלי.

מדוע הלכו כן לקראת המוות? הלא ידוע ידעו לאן הם

כמעט ללא משמר. בגיטאות בפולניה היו נערכות רשימות של בעלי מקצוע מומחים, והמומחים היו נשלחים ישר לגז. וכן גם רשימות של אלה הרוצים לעלות לארץ-ישראל. האמצעים היו שונים, אולם התוצאות שוות. התקוה פעלה כסס-תרדמה, כאופיום.

הדבר היה בולט עוד יותר במחנה בכירקנאו. ערב הסלקציה היתה המחלקה הפוליטית של הגסטפו מפעיה שמועות על כשלונות הגרמנים בחזיתות. ערב הוצאה המונית להורג או בתקופות בריחות היו גואסים בפני הפולנים והרוסים. בעזרת התקוה השתדלו הגרמנים להשתיק כל נסיון של מרידה. מדוע היו דוקא ערב הסלקציה לגז מופיעים לפהע במחנה מכתבים מבלגיה או מצרפת ובהם ידיעות ההירשמות לעליה לארץ-ישראל, מכתבים מלאי דברי עידוד ותקוה מהקרובים? זה היה מחזק את ה"מורל" (אבל כמה רעה גרם לנו עידוד זה!). ההזקת מורל זה כמה זה היה מקל את תפקידם של התליינים שלנו.

בוודאי שתוספת הכרחית לתקוה זו היה איום המוות. מציאות המוות במחנה. ויש שנדמה שאנשי היטלר היו אומרים לנו: אם תסבו בשקט יש לכם סיכויים להישאר בחיים — כי במלחמה לא ננצח. אבל אם תנסו להציל את חייכם בהיאבקות — תאבדו לבטח. ולכן חיכו.

בשנת 1942 התקשרנו על ידי אסיר אחד עם ציבילי. זה היה מוכן לעזור לנו בבריחה. מוצאו של האסיר היה עיירה ממנה בא הציבילי. הכל היה מוכן. הסיכון, כמוכן, היה גדול מאד. אולם ברגע האחרון נסוג המקשר שלנו. "לא כדאי להסתכן. בעוד ששה שבועות תיגמר המלחמה ואיך שהוא נעבור את הזמן הזה". בעוד חדשים נשלח לגז: קרבן התקוה.

בשנת 1943 הגיעה שיירה של נחניי דרום-אמריקה. אלה ידעו מה מחכה להם, ידעו על הגז. אולם התקוה היתה עדיין מפעמת בלבם. "הגידו לנו, האם שולחים אותנו לתנורים?" היו שחיים לאסירים העובדים ברציף תחנת הרכבת. "אם כך הוא הדבר, יודעים אנו מה עלינו לעשות. יש לנו נשק". אולם הנשאלים היו רק מסובבים את ראשיהם. פחדנות? הומניטריות מזוייפת? גם זה וגם זה. אולם במעמקי לבם של אלה שלא נידונו למוות תכופ שכנה התקוה שהם יהיוקו מעמד, שיצאו חיים מהמחנה. ולמה להם להסתכן בשעה שיפרוץ מרד מזויין של הנידונים? הבריחות והמרידות סכנות גדולות ועצומות היו כרוכות בהן. שלושת רבעי המשתתפים היו אובדים בדרך זו או אחרת. אולם איזה אחוז נשאר בחיים מארבע מאות אלף אסירים נושאי-מספרים, אשר עברו דרך אוסבינצ'ץ? אינני יודע אם אפילו עשרה אחוזים. אינני יודע אם חי אפילו אחוז אחד מאלה שיצאו מהרכבות ברציף של בירקנאו.

הסיכוי הגדול לכל שיירה להישאר בחיים היתה נותנת התקפה על אנשי ס"ס מיד עם היציאה מהקרונות אל הרציף. לו מבין אלף היו רק מאה מצליחים לברוח — היתה זאת הצלחה יוצאת מן הכלל! כך היה אומר אחד מידידי, רוסי.

אבל הלא היתה להם לאנשי-השיירה תקוה שיחזיקו מעמד, שישארו בחיים!

ד.

ערב ערב, היתה נכנסת למחנה מכונית-משא עם טרולי לאסוף גוויות. מן הצריף היו יוצאים המישים איש לסעון כמה מאות מתים. הם היו יוצאים ללא רצון, מגורשים ממצעיהם, מתנהלים בכבדות בבזך או בשלג לאולם-הגוויות. המתים לא היו מעוררים צער, לא כבוד אף לא רגש של בחילה או פחד. הם היו מקללים אותם, כשם שהיו מקללים ביום את שקיהמלט או את הלוחות לבני-הצרפים. היו גוויות

הולכים, מדוע הלכו וללא התנגדות? הלא לא היה להם מה להפסיד!

לפני כל סלקציה באה התפרצות-הכעס. הדבר דובר על היאבקות והתנגדות. היו באים אלי מכרי, יהודים ופולנים, והיו מציעים את ארגון-המרד, הצתת-הצרפים, התקפת-השער. אולם ערב הסלקציה חשב כל אחד: "ואולי לא יבחרו בי?" ולאחר הסלקציה היתה בן רגע מתהווה תהום בין הנידונים למוות והנשארים. הידידים הטובים ביותר, שהסלקציה הפרידה ביניהם, נזוהרו מהבט זה בפני זה. מסביב לנידונים היתה מיד מוקמת מחיצה. הם היו מגודים מהסביבה בה חיו, מבודדים נוכח המוות. היתה זאת תוצאה של חוסר-אונים ובושה. בושה שהם חיים בזמן שאלה אובדים. הבושה הזאת היתה מונעת כל שיחה עם הנידונים, מעלימה עיניים ממבטיהם המלאים תחנונים. יאוש והבנה: זו היתה מבריחה את האדם ממחיצתם.

הבדידות הפתאומית בתוך חיי-המחנה המתנהלים כסדרם לאהר ריכוזם בצריפי-המוות, זו היתה "שוברת" את הנידונים. שמעתי אחד מהם מדבר בבוקר: "וכעת יוצאות פלוגות-הקומנדו לעבודה" — ודבריו היו מלאים צער וגעגועים ליציאה זו לעבודת-הפרך המיסרת. יום זה או יומיים אלה של המתנה למכונות, היתה תמונת תופת של בני אדם אשר מתו בעודם חיים והמסתכלים בחיים המתנהלים לסדרם. אנשי-היטלר הבינו היטב את ערך הבדידות הזאת. כמה פעמים היו אנשי הגסטאפו מפעיים שמועות-שוא במחנה ערב הסלקציה, על כניעת איטליה או רומניה, על פלישת בנות-הברית וכו'. מטרתם היתה לעירר תקווה להצלח עצמית בקרב הנותרים אחרי הסלקציה, העצמת התהום המפרידה אותם מהנידונים.

אולם היה עוד משהו. דרוש היה אומץ לב כדי לאזור כוח ערב המוות לשם התפרצות ללא תקוה. כמה מתיחות-עצבים היתה דרושה לשם כך! צריך היה להיות מוכן למכות, היאבקות, נשיכות-כלבים, לאזור את כל המרץ הנותר ולזרוקו בהתפרצות אחת להיאבקות, לחוש במשך כמה רגעים לפני המוות את כל רגשות התקוה והיאוש, ההתלהבות והכשלון. לא! מוטב ללכת בשקט ובכבוד לקראת המוות.

ג.

היכולה התקוה לרצוח? האפשר לקחת בחשבון את התקוה בתור גורם יסודי, בתור אחד האלמנטים היסודיים של קלולציה פושעת. בעיבוד תכניות של רציחות המוניות? האם יכולה התקוה להחליף כמה גדודים של ס"ס. להחליף מכונות ירייה?

אינכם מאמינים — הקשיבו, איפוא:

בפרוודור חדר-הגזים, בחדר-ההפשטה, היו מראות ומסרקות. לפני הכניסה לחדר-הגזים היו הגרמנים מחלקים מגבות וסבון. לתקרת חדר-הגזים חיברו מקלחות. על הדלת היה תלוי שלט בכל שפות העולם ובאותיות גדולות: מרחץ.

המסתכלים בכל התפארת הזאת ברובם ידעו היטב, כי קיימים חדר-הגזים ותנורי-קרטוריום. הם ידעו שהם עצמם עתידים למוות. אולם מראה חדר-ההפשטה על מראותיו, וחלוקת הסבון והמגבת עוזרו בהם תקוה. התקוה הזאת גרמה לכך שהיו מתפשטים ללא התנגדות, שהיו נכנסים ללא התנגדות לחדר-הגז. כל אחד חשב: "ואולי?" פעמים אין ספור שמעתי: "הלא לו רצו להשמידנו, לא היו דואגים כל כך לפרטי-ההצגה!" המגבות והתקוה שאלו היו מעוררים היו מאפשרים להקטין עד המינימום את חיל-המשמר של אנשי ס"ס. חישוב שטני זה של התקוה — זריקת התקוה לשם הטוואה — היה נהוג בכל. בני-אדם היו מובלים לגז בקרונות של המחלקה השנייה.

טובות — של המזולמנים הרוזים ; היו רעות — של אלה שנהרגו או גורו וטרם נסחטו על ידי העבודה. את הגוויות היו סוחבים מאולם־המתים ; הן היו מונחות שם, כמו למפקד, עשר שורות בעשר קומות, מאה ליד מאה, קפואות, ועליהן מספרים שנכתבו בעפרון חימי על החזה. הם היו לוקחים את הגוויה בידיה וברגליה, מניפים וזורקים אותה על המכונית. האנשים עבדו בשקט בשיניים הדוקות. את המכונית היו טוענים מעל למידותיה, את הערימה היו מכסים בברזנט, והאוטו היה זו ממקומו בקפצו על פני הכביש. הברזנט היה שוקע ומתנענע, ונדמה היה, שמתחת לברזנט מונח איזה חומר קרוש הלקלק. האנשים היו מביטים אל האוטו וסרים הצדה — כדי להקיא. המכונית היתה נכנסת למחנה־הנשים ואתה עשרה חוקים לזריקת הגוויות.

מאולם־המתים היו הנשים סוחבות את הגוויות. שיטת העבודה היתה אחרת מאשר במחנה־הגברים. הנשים היו חלשות מדי ולא יכלו להרים את הגוויות. התחכמו ועשו בשבילן מושכות : את הקצה האחד היו קושרות לרגל, לראש או ליד ושתיים שתים היו סוחבות כל גוויה עד למכונית. הגברים היו אווזים בגוויה, מניפים וזורקים יורה על האוטו.

את הגוויה היו סוחבים, כשהראש קדימה ויש גם אחורנית, על הגב, החזה או הצד. בתקופה שלאחר הפשרת־השלגים היה הכפור מקפיא את הביצה — וכל השטח מאולם־המתים ועד למכוניות היה מתכסה רגבים קשים. הגוויות היו נעצרות ברגבים וקופצות. הנשים היו מתכופפות וסוחבות בכל כוחותיהן. לעתים היו הידיים או הרגליים, שהמושכות היו קשורות אליהן, נקרעות מהגוף. הרגבים הקפואים והקרח היו חותכים בבשר־הגופה, וכן היתה האדמה מתכסה חתיכות־בשר, עור, שדיים קרועים ושוקיים. לאחר שהיו סוחבים כך כמה מאות גופות — נעשה השטח כולו כמו נתח בשר מלא דם. הנשים היו דורכות על הבשר, מתחלקות ונופלות.

כאשר גמרו את סחיבת־הגופות, היו כמה נשים אווזות בא־תים, מטאטאים ודליים. לתוך הדליים היו נשפכים אברים מקוטעים, קרשי־גופות מעורבים בכוך. את הדליים היו שופכים על המכונית. אנשי ס"ס היו קוראים לזה Nachschlag. הנהג היה מופיע, היה שואל : Nachschlag ist schon da? והיה מניע את המכונית. הגברים היו מסתדרים בשורות ויוצאים ממחנה־הנשים. רבים מהם היו מתנדבים לעבודה זו, כדי להיפגש עם הקרובות להם במחנה הנשים, או לדעת דבר על גורלן.

רשת מסחרית-קולוניאלית של היהודים בימי קדם

התפתחות המסחר בימי-קדם קשורה בכל מקום בהתפתחות שיטה קולוניאלית מסועפת. פחות או יותר, השייכת למדינות או לערים מסחריות בודדות. המושבות והסוכנויות המסחריות ממין זה היו הכרחיות לשם חילוף הסחורות. ידועה לנו השיטה הקולוניאלית של הצידונים והיוונים, אבל עוד בתקופה הרבה יותר קדומה היתה קיימת שיטה קולוניאלית אשורית באסיה הקטנה, כפי שנודע לנו מהחפירות. מושבות אלו ניהלו מסחר מפותח עם ארם והביאו למטרופולין מתכות (עופרות, נחושת וכסף), אריגים ועורות; והיצאו מאשור לאסיה הקטנה היה מורכב מבגדים, כלים וכלי-עבודה.

בגלל מצבן הגיאוגרפי ואוצרותיהן הטבעיים לא יכלו סוריה וארץ-ישראל להישאר מחוץ לתחום החילופים הבין-לאומיים המתפשטים והולכים. הארצות הללו היוו את הגשר בין שני המרכזים התרבותיים במצרים וארם-נהריים. הן היוו את השער אל הים בשביל הארצות העשירות של אסיה הפנימית וגם את השער, אשר דרכו היה יכול העולם האיגיאי להתקשר עם העולם של פנים-אסיה. ואף זאת: ברשותה של סוריה נמצאו חמרי בנין מצויינים ודרושים (ארזי-הלבנון) וארץ-ישראל היתה מייצרת הרבה שמן-זית שמצריים היתה זקוקה לו ביותר. אולם מלוי תפקיד החוליה המקשרת ויצוא החמרים האלה היו אפשריים רק בתנאי של הכללת הארצות הללו באחת השיטות הקולוניאליות הקיימות או ע"י יצירת שיטה קולוניאלית נוספת המתבססת על סוריה וארץ-ישראל. בזה, בין היתר, יש להסביר את מאמצי מצרים להשתלט על הארצות האלו, ומאידך גיסא — נסיונות ההתפשטות ההולכים ומתחדשים מדי פעם בפעם מצד ארצות ארם נהריים. ליד נסיונות-כיבוש אלה עדים אנו גם לנסיונות קיום קולוניות וסוכנויות מסחריות. העולם המצרי מנסה לכלול את סוריה וארץ-ישראל ברשת סוכנויותיו. אנו יודעים כי קולוניה מסחרית מצרית היתה קיימת באוגרית וגם בערים אחרות. היאבקות על אופי השתתפותה של ארץ-ישראל במסחר הבין-לאומי — אם ארץ-ישראל תהיה מרכז-מטרופולין לרשת סוכנויותיה-היא או שהיא עצמה תיכלל ברשת-המטרופולין הזרה — היאבקות זו מהריפה מאוד החל במאה ה"ב (לפני המנין). בצפון מתחילה להתפתח ברית הערים הפיניקיות, ובדרום — ברית ערי-הפלשתים. נצחון הפלשתים היה מכליל את ארץ-ישראל בשיטה הקולוניאלית האיגיאית-היוונית, מנתק את ערי פיניקיה, ומטה את דרכי המסחר לדרומה של הארץ.

נצחון דויד על הפלשתים (1000 לפני המנין בערך) יצר את התנאים להתפתחות המהירה של צור וצידון. בני-ישראל עצמם לא היו מסוגלים לנצל את תוצאות נצחונם בשטח הימי המסחרי. לעומת זאת ניצלו אותו במלואו הפיניקיים. היה זה, כנראה, הבסיס של ברית פיניקיה עם בני-ישראל במלכותם של דויד ושלמה ושל השתתפות המסחרית בין שתי הארצות בתקופה ההיא. את הברית הזאת ירשה מדינת-אפרים, ונשואיו

של אחאב עם איזבל בת אתבעל מלך-הצידונים תעיד על כך. גם אחרי הרס מדינת-הפלשתים היה על הצידונים לדאוג ליחסי שכנים טובים עם מדינת-אפרים, כיון שבידה היו דרכי מסחר חשובות המובילות אל צור וצידון.

במשך הזמן מתחילים בני ישראל לקחת חבל פעיל יותר ויותר בעסקי המסחר, כפי שתעיד שורה של עובדות. בתנ"ך אנו מוצאים תיאור של כמה מעסקי המסחרים של המלך שלמה. בשותפות עם הפיניקים הוא שולח אניות בים סוף, מביא סוסים ממצריים ומוכר אותם לפנים אסיה. יהושפט, מלך יהודה, מחדש את המסחר הימי בים סוף, הפעם בכוחות עצמו. בספר מלכים (מלכים א' כ', לד) מסופר על חוזה מסחרי בין אחאב מלך אפרים, לבין דהד מלך ארם, המנוצח: "וחוצות תשים לך בדמשק, כאשר שם אבי בשמרון". זאת היא תעודה ראשונה על סוכנויות-מסחר של אפרים. על קיום סוכנויות וקולוניות מסחריות במצריים מעיד הקטע בישיעהו המספר על חמש ערים המדברות בשפת כנען ועובדות את יהוה. אנו נתקלים מדי פעם בפעם בהערות על בני ישראל הבורחים מצרימה. הושע (י"ב, ב) מזכיר את יצוא שמן-זית למצרים ("ושמן למצרים יובל"). ספר מלכים מספר לנו על משלוחי מזונות לפיניקיה בימי שלמה תמורת עצי-בנין. בתיאורו המדויק של היחסים השולטים בצור מראה יחזקאל בקיאות רבה במסחר של תקופתו ומדבר על יצוא חיטה מיהודה ואפרים, נוסף על דבש, שמן-זית ובשמים. נראה שבתקופה הזאת היו בני-ישראל מתווכים באופן פעיל במסחר בין הנמלים הפיניקיים מצד אחד ופנים-אסיה ומצרים מצד שני. הפעילות המסחרית של בני-ישראל, שהלכה וגברה, התחרתה קשה עם המסחר הפיניקי ועל כך יעיד תיאורו של יחזקאל (כ"ו, ב) של צור השמחה למפלאתה של ירושלים: "האֵח נשברה דלתות העמים נסבה אלי, אמלאה החרבה". ההתנגשות הזאת בין החוף הפיניקי וארץ-ישראל היהודית החרפה עוד יותר בתקופה הפרסית. גלות בבל גרמה להתהוות קולוניות יהודיות בארם-נהריים ואף מזרחה יותר (השווה מגילת אסתר). גם היישובים במצריים גברו עקב ההגירה לאחר חורבן ירושלים ואחר כך עקב יישוב יהודים במסגרת ההתיישבות הפרסית הצבאית. השתתפותם של היהודים במסחר גברה מאוד. הנה כי כן רשאים אנו לדבר על התחליתה של השיטה הקולוניאלית היהודית.

כנראה, שההתקרבות בין היהודים ויוון באה על רקע ההתחרות המסחרית עם פיניקיה, הקשורה קשר אמיץ עם האימפריה הפרסית והתומכת בה במלחמתה נגד ההתחרות היוונית. ישנן ידיעות על הפוליטיקה של מלכי-פרס האחרונים המכוונת נגד היהודים. ארתחששתא הרס את יריחו היהודית. ישנם רמזים על גירוש יהודים מארץ-ישראל על ידי הפרסים. על רקע המאורעות האלה מובן שיתוף הפעולה של היהודים עם אלכסנדר מוקדון. מובן גם מדוע הוא בוחר ביהודים כמתיישבים הראשונים של הערים החדשות שהוא מיסד בשטחים, אשר עד כה היו של פיניקיה בתחום השם בלבד. צור נהרסה כליל על ידי אלכסנדר מוקדון. במצור על צור

של הגורמים המסחריים בפוליטיקה של המדינה החדשה, — ערך ההולך וגובר. המדינה מתחילה גם בהיאבקות לכיבוש ארץ-ישראל כולה, לכיבוש השלטון על רשת הערים היווניות הפרושה על פני הארץ, ולמיגור בקרתן על דרכי-המסחר החשובות ביותר המובילות דרך ארץ-ישראל ועבר-הירדן. מובן מאליו, שלא רק גורמים מסחריים השפיעו על ההתפשטות הזאת וקשה להכריע ולקבוע איזה גורם חשוב יותר. אולם אין כל ספק, כי הגורם המסחרי היה חשוב למדי בקביעת הפוליטיקה של מלכי-החשמונאים.

המדינה החדשה הפכה עד מהרה למטרופולין ליישובים היהודיים בחוף-לארץ. תפקיד חשוב מילא בית-המקדש בירושלים. תפקידו של מרכז זה (בית-המקדש) היה ידוע גם בשיטות קולוניאליות יוניות (אתונה למשל). הערך המסחרי של ארץ-ישראל גובר והולך במהירות. אריסטאס (100 לפני המנין) כותב: „הערים מביאים הנה בשמים, אבנים יקרות וזהב בכמויות גדולות, כי הארץ טובה לא רק לשם עבודה אלא גם לשם מסחר“.

והנה מופיע הפיזור היהודי. ארץ-ישראל מופיעה יותר ויותר בצורת המטרופולין. הכללת ארץ-ישראל בתוך האימפריה הרומאית מגבירה עוד יותר את ערכה.

על רקע הכללת ארץ-ישראל באימפריה הרומאית על ידי פומפיאוס (69 לפני המנין) בולטת בפעם הראשונה הסתירה בין ארץ ישראל כמרכז השיטה הקולוניאלית והאינטרסים של השכבות הקשורות בשיטה זו מצד אחד, ולבין ארץ-ישראל בתור מדינה טריטוריאלית והמעמדות הקשורים בקיומה — מצד אחר. הריפורמה של הלל המבטלת את חיסול החובות בשנת-השמיטה היא בקו האינטרסים של השכבה המסחרית והפיננסית.

מלכות הורדוס מביאה התפתחות נוספת של השיטה הקולוניאלית היהודית. המסחר מתפתח באופן רציני ביותר. הורדוס מופיע כאפטרופוס של קהילות-ישראל בכל העולם. הוא משתדל למשוך לתחום השפעתו את הערים היווניות הן בארץ-ישראל והן מחוצה לה. הוא בונה נמל בקיסריה, אשר נהפכת בזמן קצר לעיר הנמל הגדולה ביותר בארץ-ישראל. אך המדיניות של הורדוס, שמטרתה להקים שיטה קולוניאלית יהודית-יוונית, הנשענת על מדינתה, נתקלת בהתנגדות עקשנית מצד רוב העם. קיסריה שהיתה צריכה להיות נקודת-מוקד יהודית-יוונית של השיטה הזאת הופכת לזירה של היאבקות יהודית מרה לשלטון מוחלט בעיר. השיטה הקולוניאלית היהודית, המסועפת בכל האימפריה, ונוסף לזה היא בעלת יישובים וסוכנויות בארץ הפרתים, מהווה כבר גוף מאורגן שאין לנתחו ולחברו לערים יוניות בודדות. הנה כך מתאר אגריפס הראשון במכתבו לקליגולה, קיסר-רומי, את השיטה הקולוניאלית הזאת:

„ירושלים הפכה למטרופולין של מרבית הארצות בגלל המושבות, שבארצות השכנות: מצרים, פניקיה, סוריה וגם לארצות המרוחקות ביותר: פמפליה וקיליקיה ולמרבית חלקי אסיה ועד לביטיניה בכלל, ולפינות המרוחקות ביותר של פונטוס, וכמו כן לביאטיה, תיסליה, מקדוניה, אתיקה, אגרוס וקורינתוס ולחלקים רבים ומובחרים של פלופונז; לא רק היבשה מלאה ביישובים יהודים, אלא גם האיים המרוחקים

משתתפים גם השומרונים, והדבר משמש לנו הוכחה נוספת לקיום חיכוכים חריפים בין פניקיה וארץ-ישראל. על המגע בין היהודים והעולם היווני עוד מלפני אלכסנדר מעידים תלמידיו של אריסטו, קליארכוס ותיאופרסטוס, האומרים, כי היהודים הם פילוסופים בני פילוסופים. קליארכוס מספר על יהודי שאריסטו פגש בו פעם, שהיה יווני „לא רק לפי לשונו אלא גם בנפשו פנימה“. לאחר הרס צור על ידי אלכסנדר והשתלטות השיטה הקולוניאלית היוונית בחלק המזרחי של ים התיכון (הנשענת על המדינות ההלניסטיות החדשות) עובר מרכז השיטה הפיניקית לקרתגו.

שלטון בית תלמי בארץ-ישראל הביא אתו התפתחות רצינית נוספת של המסחר, הגברת השתתפותם של היהודים במסחר הבין-לאומי והתפתחות הקולוניות המסחריות היהודיות. חשיבות רבה נודעת לארץ-ישראל בשביל מצרים. היא שימשה לה קרש קפיצה לאסיה. לכן מתחילים היישובים היהודיים במצריים ובבבל למלא תפקיד חשוב. בארץ-ישראל עצמה הולכות ומוקמות ערים יהודיות ויווניות, והאצילות המסחרית והפיננסית מתפתחת. תחת השפעת התפתחותם של היחסים המסחריים משתנה באופן רציני גם היחס לחקלאות. הולכת ומתפתחת תוצרת הסחורות המיועדת ליצוא. התהליך הזה קשור בהתפתחותן של אחוזות קרקעיות גדולות השייכות למדינה ולאנשים פרטיים והמעובדות בידי אלפי אריסים.

משבר ארץ-ישראל תחת שלטון סוריה גרם לקשר אמיץ יותר עם היישובים בבבל ובסוריה עצמה. הדבר קרה בזמן מפלת קרתגו במלחמה הפונית השנייה, אשר גרמה לחיסול האימפריה הקולוניאלית שלה ולאיבוד כמעט מוחלט של תפקיד מרכזו המסחרי של העולם. יש להניח, שהדבר גרם להתפתחות נוספת של המסחר היהודי הבין-לאומי, אשר קיבל את הירושה הפיניקית. השיטה הקולוניאלית היהודית מתחילה להיבדל מהיוונית ולהופיע כמתחרה בה. כיבושם של יישובים יהודיים בפרס ואחר כך גם בארם-נהריים בידי הפרתים הגביר את תהליכו של בנין שיטה קולוניאלית יהודית נפרדת. אבל הסתירה בין השיטות הקולוניאליות היהודית והיוונית היתה עוד באבה. היא מילאה רק תפקיד שני-מעלה ביחס לסתירה היסודית, שהביאה למרד-המכבים.

אין ביכולתנו כאן לנתח את סיבות מרד-המכבים. רק נציין שהוא התחיל כמרד-האיכרים וגרם לחיסולן של אחוזות השייכות למלך סוריה וכנראה גם לנישולם של החוכרים היהודים. לפי ספר המכבים הראשון מדבר דמטריוס על אודות שליש יבול-השדות ומחצית הפירות השייכים לו מהאחוזות האלו. כנראה, שחוסל גם החלק הגדול של אחוזות האצילות היהודית המתיוונת, אשר היו נרדפי המורדים. המרד היה מלווה מישחק מסובך של קבוצות-מעמד שונות, אשר היו מצטרפות למרד או שהיו עוזבות אותו לנפשו אחרי מילוי דרישותיהם על ידי התפשרות עם סוריה. בזה יש להסביר את חליפות הגיאות והשפל במרד ואת שינוי תכניתו לאחר גיבוש הכיוון הברור לקראת העצמאות המדינית.

אפייני הוא הדבר שהאוריינטציה לעצמאות מדינית קשורה מלכתחילה באוריינטציה לים. שמעון, יוצרה של מדינת-החשמונאים, כובש את נמל יפו. עובדה זו מעידה על ערכם

ביותר: איביאה, קפריסין, כרתים — מבלי לקחת בחשבון את הערים מעבר לחדקל".

רשת מסועפת זו של המושבות היהודיות כללה שבעה מיליונים מתושבי האימפריה הרומאית: שלושה מיליונים בארץ-ישראל, מיליון אחד במצריים, מיליון אחד בסוריה ושני מיליונים בארצות-האימפריה האחרות. מבלי לקחת בחשבון את הערים בארץ-הפרתים, המושבות היהודיות בארץ-הפרתים היוו תוספת חשובה לשיטה הקולוניאלית, כיון שאלה הבטיחו בשבילה את התפקיד הראשי במסחר האימפריה עם המזרח. לא מקרה הוא, כי חצר-המלך באחת המדינות בין הפרתים והאימפריה קיבל את הדת היהודית.

לכן מסתבר מדוע היו אומרים היוונים, כי המנוצחים ניצחו את המנצחים, ויוסף בן מתתיהו כותב, כי הרומאים חששו פן יאבדו להם כל ארצותיהם באסיה. על מידת התפתחותה של ארץ-ישראל עצמה תעיד העובדה שההכנסה השנתית של הורדוס הגיעה לאלף טלנטים והכנסתו של אגריפס לסכום כפול!

התפתחות כה חזקה של השיטה הקולוניאלית היהודית לא יכלה שלא לעורר תגובה נמרצת מצד הערים היווניות. ותקופה של האבקות מרה מתחילה. מדי פעם בפעם פורצות מהומות המכוונות נגד היהודים, קנוניות נגד היהודים ברומי, והתעמולה נגד היהודים מתפשטת והולכת.

עלינו לעמוד על אחת הסיבות של ההתנגשות שבין היהודים והרומאים. בתארו את החקלאות הארץ-ישראלית, משווה אותה יוסף בן מתתיהו באפייה לחקלאות האיטלקית, ונכון הדבר, כיון שבשתי הארצות תופשים עצי-פרי, עצי-זית וכרמים את המקום הראשון בין הגידולים החקלאיים. פירושו של דבר: התחרות. אנו יודעים, כי רומי שאפה למונופולין בשטח זה. בזמן שקטף היה קורא למלחמה הפונית השלישית נגד קרתגו היה מראה לסינט הרומאים את הפירות שגדלו במשקים של סביבותיה.

השיטה הקולוניאלית היהודית נשענה, איפוא, במידה גדולה, על מסחר האכספורט של תוצרת חקלאית מארץ-ישראל, שהתחרתה בתוצרת האיטלקית. ההתחרות הזאת היתה קלה ליהודים מפני עובדה נוספת: התוצרת של החקלאות הארץ-ישראלית היתה בעלת מונופולין בשוק היהודי בעולם מטעמים דתיים. כדוגמה נציין, כי אויבה המושבע של רומי, יורגן מגוש-חלב, היה סוחר בשמן-זית לאכספורט לפי מקצועו. קיום המושבות והיישובים היהודים בארץ-הפרתים, היה מעורר בלב הרומאים חשש בפני האוריינטציה הפרתית בקרב היהודים בעולם ובארץ-ישראל. ואנו יודעים שאוריינטציה ממין זה כקרב היהודים היתה קיימת ולפעמים היתה מהווה סכנה רצינית לרומי.

אין באפשרותנו להרחיב כאן את הדיבור על המרד בשנות 66—70, על סיבותיו ומהלכו. עלינו רק לציין שגם ביחס למרד מילאו הגורמים של השיטה הקולוניאלית היהודית תפקיד חשוב. הגורם הבלתי-אמצעי לפרוץ המרד היה פסק-דין לרעת היהודים בוויכוח על קיסריה. היתה זאת פירצה בחומת המגן של המטרופולין היהודית, חדירת האויב ללב-לבה של השיטה הקולוניאלית היהודית. זה הכריע בקשר להצטרפות ויוב העם למרד.

החשיבות הגדולה שהרומאים ייחסו לנצחונם בדיכוי המרד בארץ הקטנה מוכיחה שברומי ידעו היטב את ערך-המלחמה. יפה העיר הפרופ' קליוזנר, כי זה היה כעין חזרה על הנצחון על קרתגו וביסוס סופי של שלטונם בחלק המזרחי של ים התיכון. מכאן שער-הנצחון בפורום הרומאי (אם כי החוק הרומאי מציין במפורש שזכות הטריאומף מגיעה רק לכובשי ארצות חדשות ולא לאלה המחזירים שלטון רומי בארצות שנכבשו פעם), ומכאן מטבעות מיוחדות שנוצקו לכבוד הנצחון וכו'. יהודה הוכרה כקנין וספסינוס. התחילה חלוקת קרקעות ומסירתן בקנה-מידה גדול. אנו יודעים, כי גם יוסף בן מתתיהו קיבל אחוזות קרקע תמורת שדותיו. מבנה החקלאות מתחיל להשתנות. מתחילה החדרת גידול כבשים אינטנסיבית והתפתחות משק דגנים.

טיטוס מזכה את הדת היהודית במעמד של „רליגיו ליציטה". מאמציו מכוונים להשמדת מרכזה הפוליטי של היהדות אחת לתמיד. הוא מכיר בערך בית-המקדש, וחורבנה, בניגוד לכל תיאוריו של יוסף בן מתתיהו, הוא מעשה המכוון למטרה הנ"ל. טיטוס מאשים את היהודים שהשתמשו בכסף, שקיבלו מאת הרומאים, נגד הרומאים; כוונתו לתרומות הזורמות מכל האימפריה לבית-המקדש בירושלים. גם הטלת המס על כל הגולה לטובת בית-המקדש של זיאוס קפיטולי, — מס הבא במקום תרומות-התנדבות לטובת בית-המקדש בירושלים, — משמשת אותה המטרה. אפינית היא התשובה הניתנת על ידי טיטוס ליוונים באנטיוכיה אשר ביקשו לגרש את היהודים מעירם. טיטוס מסרב לעשות כך מתוך גימוק שאין לאן לגרשם, כיון שאין להם מולדת. אנו רואים, איפוא, בכל המקרים האלה קו פוליטי אחד וברור מאוד. זאת היא פוליטיקה עקבית של סובלנות כלפי קהילות-ישראל, שיש עמה השמדת השיטה הקולוניאלית; הרס מרכזה הפוליטי. לא בנקל יכלו היהודים להשלים עם מצב ענינים זה. ההגשמה העקבית של הפוליטיקה הרומאית היתה מביאה לירידת המסחר היהודי והקהילות. בסוף שלטונו של טרוינוס פורצות מרידות יהודיות במצרים, בקיריינה, בקפריסין ובבבל. אדרינוס קיסר מנסה תחילה לבוא לידי הסכם עם היהודים, הוא מבטיח אפילו לבנות מחדש את ירושלים. אולם אחר כך הוא משנה את קור-מדיניותו ומחליט לחסל אחת לתמיד את השאיפות הפוליטיות של היהדות ומקים אליה קפיטולניה רומאית במקום הבירה היהודית ובית-מקדש אלילי על הר מוריה.

מרד בריכוכבא התפשט בעיקר בתחום השטחים ששימשו מרכז לרומאים ושבהם התפתחו היחסים האגראריים הרומאיים. אולם גם במרד בריכוכבא מילאו הגורמים המסחריים והקולוניאליים תפקיד נכבד. והקשרים עם המרכזים היהודיים מחוץ לארץ-ישראל והאוריינטציה על ארץ הפרתים יעידו.

דיכוי-המרד, הטבח הנורא, הרדיפות שביטלו את הרוב היהודי בארץ-ישראל, כשלון המרידות בפרובינציות רומאיות — אלה מנעו את קיומה של השיטה הקולוניאלית היהודית בצורתה הקודמת. רומי ניצחה ולא היו סיכויים לצבירת כוחות לשם חידוש-המלחמה. המרכז הפוליטי נהרס. דבריו של טיטוס נהפכו למציאות מרה: ליהודים לא היתה מולדת! הקהילות היהודיות הפזורות בכל האימפריה הרומאית ומחוצה לה נשארו ללא בסיס. כלייה איימה על הקיום הלאומי של היהודים.

וכיוצא באלה באידיאל העתיד לבוא בימי המשיח. הרעיון המשיחי מילא בחיי העם תפקיד מלכד מסביב לעתיד, אולם עם זה כיוון ארץ כל מאמציהם הממשיים לאפיך ההתאמה העצמית למצב־הענינים הקיים.

מאידך גיסא באה כעין הסתגרות היהדות. הנטייה הזאת באה לידי ביטוי בשאיפת ההתבדלות של היהדות, יצירת תחומים וגבולות ברורים המקשים במידה רבה על החדירה לתוכו. בוותורו על כל השאיפות הפוליטיות, היתה צריכה השיטה הקולוניאלית היהודית, המושתתת על שותפות הדת, לשאוף להפיכת הדת הזאת לסגורה ונבדלת, לדת המיעוט, ולעצב את דמותה בצורה המקרבת אותה לאופי של חברה חשאית.

ערך רב להתפתחות נוספת של השיטה הקולוניאלית היהודית היתה להנהגת השיטה האחידה בחוק ובשפיטה בין היהודים מבלי שים לב לחוק המקומי. גם המידות והמשקלות קיבלו צורה אחידה. החוק המסחרי והאשראי היהודי הוא התקדמות גדולה בהשוואה לחוק הרומאי שהדגיש נכסי דלא ניידים ושהיה מסורבל בפורמאליות ראשונית.

התלמוד הפך את האוטונומיה הדתית היהודית בקהילות לשלטון עצמי בשטח החוק והמשפט; הוא נתן אופי דתי לכל חוקי־הקנין. ואם גם צומצם הבסיס של השיטה היהודית בעניני הדת, בא התלמוד והרחיב את מושגי הדת היהודית בכל השטחים החשובים ביותר בחיים הכלכליים.

ברם החיים השלווים בחיק האימפריה הרומאית, שהושגו במחיר הוויתור על השאיפות הפוליטיות והמרכז הלאומי בארץ־ישראל, לא ארכו זמן רב. התחילה תקופת ירידתה של האימפריה, פלישות העמים הברבריים, המשבר המשקי, צמצום־המסחר וירידת־הערים — משבר של משטר העבדות. צמצום־המסחר וירידת־הערים מן ההכרח שהיו גורמים לצמצום העמדות הכלכליות היהודיות. באותו כיוון פעלה גם האינפלציה של המטבע. מרכז־הכובד של האימפריה עובר למזרח ומרכז־הכובד של השיטה היהודית — למדינת־הפרסים. בקשר לכך גוברת והולכת האוריינטציה על פרס בין יהודי ארץ־ישראל והפרובינציות הרומאיות האחרות.

הנסיון הריאקציוני של קיסרי ביונטיון לחדש את משטר העבדות תחת דגלה של האדיקות הנוצרית ובעזרת בעלי הקנין הקרקעי הגדולים, מביא לידי סכסוך חריף עם היהודים ולהוצאת כמה חוקים נגדם. הלחץ על האיכרות ועל הערים בא לידי ביטוי בפוגרומים נגד עובדי האלילים באלכסנדריה, אתונה וערים אחרות. גם רדיפות־הכפירה העקובות מדם נובעות מאותו מקור. האופי הפרזיטי של האימפריה הרומאית בולט יותר ויותר כמכשיר המגן על הקנין הקרקעי הגדול המבוסס על עבודת העבדים.

אופי זה של האימפריה וחיידוש סכסוכו עם השיטה הקולוניאלית היהודית, כחלק מן הניגודים המעמדיים שהחריפו בתקופה ההיא, נוסף על הירידה של האימפריה כשיטה משקית הכוללת את כל אגן ים התיכון, גרמו להרס השיטה הקולוניאלית לית היהודית שהתבססה עליו. המעבר של שורת פרובינציות למשק טבעי, הרס־הערים והפסקת קשרי־המסחר הבין־לאומיים מגבירים את התהליך הזה. הדבר מוצא את ביטויו בהמשך עבודת התחוקה היהודית בבבל, המביאה ליצירת התלמוד

אבל כבר לאחר דיכוי המרד הראשון, ליד האוריינטציה לצבירת כוחות להיאבקות נוספת, מופיעה גם הטנדנציה למצוא מודוס ויונדי עם האימפריה הרומאית, מתגלה הרצון להתאים את השיטה הקולוניאלית היהודית לתנאים החדשים, לוותר על המרכז הפוליטי, להפוך את השיטה הקולוניאלית היהודית לבלתי־תלויה במצב בארץ־ישראל, לבססה על יסודות חדשים. לאחר כשלון מרד בר־כוכבא הופכת הטנדנציה הזאת לשליטה. הרס בית המקדש והמדינה חיסלו את השכבות שעליהן היתה מתבססת מפלגת הצדוקים. לאיכרות, או, נכון יותר, לשארית הפליטה, אבדה האמונה בכוחותיה העצמאיים, האמונה באפשרות של נצתון מזויין, שהיתה יסוד האידאולוגיה של הקנאים. עם כל מה שמפלגת־הפרושים והשכבות הקשורות פחות מכולן בטריטוריאליזם של היהודים, הקשורות בסוחרים היהודים, נפגעו קשה, הנה לא נהרסו כליל — והן מתייצבות עתה בראש ומרכזות בידיהן את המונופולין על היהדות. כמה חוקרים העירו בצדק, כי היהדות בימי־הביניים ובזמן החדש הנה יורשתו של זרם אידאולוגי אחד בלבד מהתקופה העצמאית שלפני הגלות. מכיון שהזרם הזה היה קשור קשרים אמיצים עם הגולה עוד בזמן קיום המרכז המדיני — היה הוא המתאים ביותר לתנאים שנוצרו לאחר חורבנו ולבנין חייהם מחדש על יסודות אחרים. ולכן כל כך חשוב להבין את התהוותה של הגלות, את התפתחותה ואת אפייה לפני חורבן הבית, להבין את האופי הדיאלקטי של העם היהודי בתקופה זו, כדי להבין את גורלו של העם בדורות הבאים.

העם היהודי, בתור עם נורמלי המבוסס על ארצו, חדל להתקיים. לעומת זאת המשיך להתקיים הצד השני של חיי, אם כי גם הוא יצא נחלש מהמלחמה. הצד הזה מצא די כוח וחיוניות להקים דפוסים ארגוניים ואידאולוגיים חדשים, המתבססים על שארית היש של היהדות בארץ־ישראל ואשר עמדו בפני כל הסופות ונשארו קיימים כמעט עד ימינו אנו.

היסוד המחודש של השיטה הקולוניאלית היהודית היתה הדת, אשר גם לפני זה מילאה בה תפקיד רציני, אבל הקשר הדתי הזה שינה את אפיו. שוב לא היתה הדת מבוססת על בית־המקדש המשותף. היא לבשה אופי שונה לחלוטין, רוחני כלפי חוץ, אולם, לאמיתו של הדבר, מושתת על יסודות מטריאליים איתנים. הביטוי האידאולוגי של התהליך הזה הוא התלמוד.

קשה לקבוע באיזו מידה התכוונו בעלי־התלמוד בידעים למטרה זו. אמנם שאיפותיהם הפרטיות אינן מן הדברים החשובים ביותר; החשובות ביותר הן התוצאות. וביחס לזה לא יוכלו להיות חילוקי־דעות.

יישוב יהודי גדול נשאר בארץ־ישראל ובתוכו איכרות במספר רב. על האוכלוסיה היהודית בארץ־ישראל עוברת גם כעין תחייה. אולם העלויות החולפות הללו אין בכוחן לעצור בעד תהליך־הירידה הכללי, אף כי ריכוזה של אוכלוסיה יהודית גדולה יוצרת את הבסיס ליצירה רוחנית וארגונית.

בראש וראשונה סולק לחלוטין רעיון ההיאבקות הפעילה לעצמאות ולהקמת הריסות המדינה ובית־המקדש. במלחמה פוליטית יומיומית הוחלפו הסיסמאות של המדינה העצמאית, השיבה לארץ־ישראל, בנין בית־המקדש, שחרור מעול זר

הבבלי, זה הדוחק את רגליו של המתחרה מארץ־ישראל ונהפך לחוקה מחייבת של היהדות.

את סיבות נצחוננו של התלמוד הבבלי על הירושלמי אין לראות בהגברת השפעתו של המרכז בבבל וירידתו של המרכז הארצי־ישראלי. ניתוחן של שתי החוקות לשם השוואה יוכיח ויסביר למה התאים אחד מהם לתנאים החברתיים והפוליטיים החדשים, יותר מהשני. אין לשכוח שהתלמוד הירושלמי נוצר בפנים האימפריה הרומאית אשר נהרסה לחלוטין, בתוך תחומיו של משטר־העבדות אשר נופץ על ידי מהפכת הברברים והעבדים. כמו כן אין לשכוח שהוא נוצר בארץ־ישראל ושיקף את קיום האיכרות היהודית שהעוסקים בה היו מרובים. כלולים בו גם זכרונות ממלחמת־השחרור. בתנאים החברתיים והפוליטיים החדשים היה בזה, בלי ספק, כעין העמסה רצינית, שהשפיעה בכיוון לנצחון התלמוד הבבלי עליו.

ביסוסן של המדינות הברבריות במערב והתהוותה של האימפריה הערבית שוב גורמים להתגברותה של השיטה הקולוניאלית היהודית, ליד הכנסיה, — אחד הארגונים החברתיים החשובים שאירופה של ימי הביניים קיבלה מהאימפריה הרומאית. האימפריה של קרל הגדול והתפשטות הפיאודליות למזרח, גורמות להתפתחות נוספת של המסחר היהודי. דרכי־המסחר היהודיות מגשרות בין המזרח למערב. ממכתבו של אבן שפרוט למלך הכוזרים ומתשובתו של המלך אנו למדים, כי הדרכים המסחריות היו חוצות את אירופה מן הקצה אל הקצה, מן המערב אל המזרח. הסוחרים היהודים הודרים לאירופה המרכזית ואחר כך גם המזרחית ואחריהם באות גם הסוכנויות והמושבות הקבועות. הצורפים היהודים יוצקים את המטבעות הראשונות בשביל המדינה הפולנית החדשה. מושבות היהודים כוללות את שני העולמות המתחרים — הנוצרי והמוסלמי — והופכות לגשר הכרחי ביניהם.

בכמה מקרים הידועים לנו הביאה ההתפתחות הזאת לידי כך שהאוכלוסיה המקומית קיבלה את הדת היהודית וכן הפכה הדת היהודית לדת השולטת (כורים). אבל הדת היהודית לא היתה מתאימה כלל לתפקיד זה. חוקיה החברתיים, יחסה השלילי לריכוז הקרקעות וניצול היישוב הכפרי (ביחס לאותן הצורות של הריכוז והניצול שהאוכלוסיה היהודית לא היתה מעוניינת בהן), היוו מכשול רציני בהתפתחות הפיאודליות והמדינה הפיאודלית.

המהפכה הפנימית ביהדות הקשורה בהתחלת תקופת הרבנים, עושה את השיטה הקולוניאלית היהודית גמישה עוד יותר. ההפיכה הזאת מביאה את השלטון העצמי לקהילות היהודיות הבודדות הקיימות כיחידות עצמאיות תחת רשות של הפאטריציאט המקומי. את ההפיכה הזאת מבשר הסכסוך בין סעדיה גאון וראש הגולה. הוא מבטא את ההיאבקות בתוך הקהילות היהודיות בין הפטריציאט היהודי לבין השכבה של המחוקקים. אפייניים האלמנטים המטריאליסטיים בפילוסופיה של סעדיה גאון, כגון: הדגשת תפקיד הנסיון התחושתית, הצבעה על המשך ההתפתחות, הרהורים על תפקיד השכל וההכרה, על הכרח החקירות המדעיות; נוסף לזה בולטת ביותר הטנדנציה הדימוקרטית. בעבודתו „על גורל המדינה שבה כובש האדם האכזרי את השלטון" מתנגד סעדיה גאון ליסוד של העברה־בירושה של השלטון האריסטוקרטי. כל זה

מוכיח מה היה הרקע החברתי של התנועה הזאת המזדהה עם הסיבות, אשר בתקופה מאוחרת יותר התנו את תנועת הקומונות העירוניות בארצות אירופה המערבית.

אפייני הוא הדבר שהיהודים שלא קיבלו את התלמוד (הפלשים, הקראים וכו') עוסקים במידה רבה בחקלאות; אולם חסינותם הדתית והלאומית קטנה בהרבה והם הולכים ונעלמים או מתקיימים בתור שרידים עלובים.

התפתחות־המסחר והתהוות־הערים יצרו את הניגוד בין השיטה הקולוניאלית היהודית ובין הבורגנות שהלכה וקמה בתוך העמים. הניגוד הזה מצא את ביטויו בגל של פרעות נגד היהודים הקשור במסע־הצלב. מסע־הצלב היו כעין נסיון ראשון (בין יתר הגורמים) של הערים האירופיות, ובייחוד האיטלקיות, להשתלט על המסחר עם המזרח. כידוע גרמו הן לפיתוח רשת הסוכנויות והמושבות של גינואה וויניציה. יחד עם השיטה היהודית כמו שיטות אחרות, הנשענות על המטרופולין, ציו, צבאו ותעשייתו. התפתחות הערים, המלאכות והמסחר — המוביל להתהוות השוק הפנימי ולחיסול המשק הטבעי — יוצרת תנאים להתהוותן של מדינות בעלות שלטון מרכזי, להגברת ערך המלך ולמיגור הפירוד הפיאודלי. המצב החדש הזה משפיע על השיטה הקולוניאלית היהודית, וחיכוך חדש נוצר עם המדינה, כיון שבמקרים רבים נעשית השיטה היהודית מיותרת ואפילו מזיקה. הדבר גורם לחיסול השיטה הקולוניאלית היהודית על ידי גירוש היהודים מהמדינה.

נקח כדוגמה את גרוש היהודים מצרפת בזמן שלטונו של פיליפ היפה. ונשווה אותו למאורעות האחרים, — כגון חיסול השיטה הקולוניאלית של הערים האיטלקיות, חיסול נזירי־ההיכל (הטמפלרים), הכנעת הכנסיה לשלטון המלך והתחלת גלות אביניון של האפיפיורים, — ומצאנו חיסול שיטתי או הכנעה של כל הארגונים הבין־לאומיים הפועלים בצרפת.

הקשר הפנימי בין המאורעות האלה בולט למדי. התפתחות משק הסחרות, השוק הפנימי, הבורגנות הלאומית ושלטון המלך מערער את זכות הקיום של השיטה המסחרית היהודית. מכל גירושי היהודים ידוע לנו ביותר גירוש היהודים מספרד. גם כאן יש תיאום של מאורעות חשובים: הליכוד הסופי של ספרד על ידי איחודן של קסטיליה ואראגון, כיבוש גרנדה, גילוי אמריקה וגירוש־היהודים. מהו הקשר הפנימי ביניהם? גרנדה היתה כעין ראש הגשר של המזרח המוסלמי באירופה, אשר ספרד הנוצרית התייחסה אליו בסובלנות במשך מאתיים שנים. רקונקיסטה נעצרה בגבול המדינה המאורית האחרונה הזאת בספרד. כוחותיה נפלו מכוחות המדינות הנוצריות אולם המדינות הנוצריות היו מעוניינות בקיום גרנדה, כיון שהיא היתה כעין גשר המחבר את ספרד עם המזרח ובעזרתו היה חלק מהמסחר המזרחי עובר דרך הערים הספרדיות. השלמת הגשר הזה היו היישובים היהודיים משני עבריו. כיבושי טמרגלן מנתקים את דרכי־התחבורה היבשתיים המובילים למזרח דרך פרס וארם־נהריים ומתחילים חיפושי דרך בים להודו. הערבים מפתחים את השיט בים־סוף. פורטוגל מנסה באופן שיטתי להקיף את יבשת אפריקה. עשרים שנה לפני כיבוש גרנדה מגלה ברטלומיאוס דיאז את כף. גרנדה חדלה למלא את תפקיד המתווך וכן נחרץ גורלה. ליד חומות העיר הנצורה מברר קולומבוס עם הזוג המלכותי

את פרטי מסעו להודו בדרך שונה מדרך הפורטוגלים. בפורטוגל עצמה מסתיימות ההכנות למסעו של ווסקו דה-גמה. עם כיבוש גרנדה נעשית השיטה המסחרית היהודית מיותרת בשביל ספרד. ויחד עם אניות קולומבוס, המפליגות להודו, מפליגות מחופי-ספרד אניות המגורשים היהודים! מלחמתם של היהודים על השלטון הפנימי העצמי בתוך קהילותיהם ועל שיפוט עצמי, הבאה לידי ביטוי כמעט בכל הזכויות של היהודים בימי-הביניים, היא ראשית כל, מלחמתם לקיום השיטה המסחרית היהודית, שבסיסו היה כפי שראינו כבר, אחדות החוק והשיפוט.

בראשית התקופה החדשה חל שינוי ביחס לשיטה הקולוניאלית היהודית בארצות המתקדמות של אירופה המערבית. הבורגנות בהולנד ובאנגליה פותחת ליהודים את השערים. ברור בהחלט שזהו נסיון לחיזוק עמדותיהן במלחמתן נגד ההתחרות הפורטוגלית, הספרדית או של ערי ההנזה. במלים אחרות: הבורגנות האנגלית ההולנדית יש לה כוח למדי לערות חלק מהשיטה הקולוניאלית היהודית לתוך האורגאניזם המשקי שלה. הדבר הזה נעשה לבסיס התבוללות של היהדות בארצות האלו. גם האמנציפציה של יהודי-צרפת הוא ביטוי של אותו התהליך. הפעם הוא היה קשור בשינוי החוק היהודי והשיפוט.

בארצות אירופה המרכזית והמזרחית, אשר לא התגברו על הפירוד הפיאודלי, ואשר בורגנותן היתה חלשה, יכלה השיטה הקולוניאלית היהודית להמשיך במילוי תפקידה, אם כי בתנאים שונים. אולם היא נדחקה מדרכיו העיקריות של המסחר הבינלאומי ולרגל המצב הזה היה עליה להתקשר במידה הולכת וגוברת עם האינטרסים המקומיים, להכות שרשים יותר ויותר במשק-הארץ ולהתאים את עצמה אליו. בחיי היהודים של הארצות האלו מתחילים הגורמים המקומיים להתגבר על האינטרסים הבינלאומיים. וכאן מתחיל תהליך

מיוחד במינו של טריטוריאליזציה של היהדות, אשר אליו נלווה תהליך-התרוששות.

יחד עם זה נמצא, כי תזוזות דרכי-המסחר, לאחר מסעותיהם של קולומבוס ווסקו דה-גמה, היא מכה מכרעת ליישובים היהודיים במזרח. נסיונותיהם של מגורשי-ספרד נידונו מראש לכשלון בתנאים אלה. גם כאן מתחיל תהליך הטרטוריאליזציה והתרוששות היהדות. ניתק הקשר בין היהדות באירופה המזרחית והמזרח המוסלמי.

באופן כזה נהרס כליל הארגון הכלכלי והאידיאולוגי של היהדות — השיטה הקולוניאלית שלה והאידיאולוגיה הנשענת עליה, אשר שימשה מאות בשנים בסיס-קיום לעם היהודי. הוא נהרס יחד עם המשטר הפיאודלי ומיגורם האטי של שרידיו האחרונים. אולם יחד עם זה באו החברות הקפיטליסטיות החדשות והליברליזם והדימוקרטיה המלווים אותן בנעוריהן, ויצרו תנאים נוחים להתפתחות האוכלוסיה היהודית בכמה ממדינות אירופה ואמריקה. אולם ההתפתחות הזאת נעשתה כבר לא במסגרת השיטה הקולוניאלית, אשר שימשה רקע להתפתחות העם היהודי מיום הרס המטרופולין שלו.

ניתוח המצב החדש הזה, ניתוח המשבר של היהדות הנגרם על ידי, חורג ממסגרתה של העבודה הזאת, שתפקידה היה לנתח את הסיבות להתהוות ארגונה החדש של היהדות לאחר הרס-מדינתו; שמטרתה היתה להוכיח, כי דוקא צורה ארגונית זו, והאידיאולוגיה המתאימה לה, קבעה את תחומי התפתחותו העתידה של העם היהודי למשך מאות שנים רבות, וכי היא אשר קבעה את המשך קיומו בתור עם בגולה. ברור שאין להסיק מכאן שלגורמים אחרים היה רק ערך שני-בדרגה; אלא שיש לזכור, שמבלי להביא בחשבון את השיטה הקולוניאלית היהודית, אין להבין את הדרכים הספציפיות של התפתחות העם היהודי ולמצוא את המפתח לחוקיות אחידה בתולדותיו, ולו גם יחסית.